

Martin Fahlgren

Chrusjtjovs "hemliga tal" vid 20:e partikongressen

Chrusjtjov håller tal vid 20:e partikongressen

Innehåll

Inledning.....	1
Hur blev talet känt?	2
Varför höll Chrusjtjov talet?	2
Hur kom talet till?	3
Den världskommunistiska rörelsen och Chrusjtjovs tal	4
Chrusjtjovs tal ur ett gräsrotsperspektiv	5
Dokumentbilaga: SUKP:s historia om 20:e partikongressen	7
Lästips	8

Inledning

Vad innebar med ett ord Moskvaprocesserna annat än avslöjandet av trotskismens sanna väsen, av förräderiet gentemot revolutionen, ett förräderi som gick ända till spioneri?

(G. Lukács: *Existentialisme ou marxisme*, juli 1947, s. 230.)

Efter Chrusjtjovs tal 1956 vet jag att de stora processerna år 1938 var onödiga.

(G. Lukács, not till 2. uppl. av *Existentialisme ou marxisme*, apr. 1960, s. 7.)

I år (2006) är det 50 år sedan Chrusjtjovs höll sitt berömda ”hemliga” tal om ”personkulten” vid en ”sluten session” under SUKP:s 20:e kongress (i slutet av februari 1956).¹ I talet krossade Chrusjtjovs myten om ”vår tids störste folkledare och statsman, den socialistiska samhällsvetenskapens geniale mästare”, som det svenska kommunistpartiets Centralkommitté hade skrivit med anledning av Stalins död 3 år tidigare.² Åhörarna fick nu höra att Stalin, som i den kommunistiska (läs ”stalinistiska”) propagandan hade hyllats som en nästan gudomlig varelse, hade styrt som en despot och begått otaliga brott.³

Oavsett vad man tycker om Chrusjtjovs ”hemliga tal”, så råder det ingen tvivel om att det haft en enorm betydelse. Det finns knappast något annat enstaka dokument som är så viktigt för att förstå utvecklingen i Sovjetunionen och den världskommunistiska rörelsen som detta tal. Det utgjorde också en av hörnstenarna i den ”sino-sovjetiska konflikten”, som bröt ut i början på 60-talet (vi ska återkomma till detta problem).

Många inom vänstern har haft och har fortfarande åsikter om talet, detta gäller i synnerhet ”mao-stalinisterna”. Det flesta har dock aldrig själva läst talet, utan enbart läst *om* eller kanske läst något mindre utdrag. Delvis beror detta på att talet helt enkelt inte varit tillgängligt på svenska språket annat än i utdrag,⁴ men det beror nog också på att man helt enkelt inte *ville* ta del av det (det hade en ”giftstämpel” på sig), vilket också är ett underbetyg för hur den mao-

¹ Det kompletta talet finns på marxistarkiv.se, se [Chrusjtjovs tal 1956](#). Översättning är utförd av Kjell Berglund direkt från ryska. Kjell hade tidigare själv bara läst delar talet, trots att han varit kommunist sedan 50-talet och även varit bosatt i Sovjetunionen.

² Den blivande partiledaren C-H Hermansson bidrog till hyllningskören efter Stalins död. Vid en minneshögtid i Medborgarhuset i Stockholm den 9 mars 1953, sade han bl a:

”Stalin är en av hela den mänskliga historiens största personligheter. Marxismen, den lära som Stalin behärskade med sådant mästerskap och som han vidareutvecklade till ett nytt och högre plan, förnekar ingalunda de stora personligheternas roll för historiens utveckling. Stalin förstod att ställa hela sin livsgärning i de framväxande, de progressiva, de oemotståndligt segrande krafternas tjänst. Därför blev hans liv så betydelsefullt för mänskligheten, därför blev han en gigant i den mänskliga utvecklingens historia. Att vara kommunist, det är att ha Lenin och Stalin till föredöme.

Stalin är en av alla epokers mest geniala vetenskapsmän. Han fortsatte Marx’, Engels och Lenins verk, systematiserade, berikade och vidareutvecklade marxismens teori under nya betingelser som utvecklingen skapat...”.

Ett längre utdrag ur talet finns med i *C-H Hermansson – En politisk biografi* av Werner Schmidt, Leopards förlag 2005, sid. 276. I rättvisans namn bör det dock påpekas att CH själv senare, bl a i sina *Minnen*, sid 199, kritiserat detta och liknande tal. Se även Schmidt a.a., sid 272 ff.

³ Till historien hör att även Chrusjtjov när det begav sig stämde upp i hyllningskören till Stalin och försvarade terrorn, vilket kineserna senare påvisade i polemiken mot ryssarna. Följande Chrusjtjov-uttalande om andra Moskvaprocesserna 1937 (mot Radek, Pjatakov m fl) får exemplifiera detta:

”Dessa mordiska skurkar har försökt rikta ett slag mot vårt partis själva hjärta och hjärna. De har rest sina brottsliga händer mot kamrat Stalin. Genom att höja sina händer mot kamrat Stalin har de sökt rikta ett slag mot oss alla, mot arbetarklassen själv, mot det arbetande folket. Genom att höja sina händer mot kamrat Stalin har de höjt dem mot Marx’, Engels’ och Lenins läror. Genom att höja sina händer mot kamrat Stalin har de höjt dem mot det högsta och bästa i mänsklighetens ägo. Ty Stalin är vårt hopp; han är vår förväntan; han är vår ledare som hela den progressiva mänskligheten följer. Stalin är vårt banér! Stalin är vår vilja! Stalin är vår seger!”

⁴ Jag känner till två äldre svenska översättningar, ingen av dem är fullständig: Den ena ingår som bilaga till svenska upplagan av *Chrusjtjov minns* (denna översättning är inte bra). Den andra ingår som Appendix i boken *Bör Stalin återupprättas* (bra översättning, men utgör bara en liten del av talet).

stalinistiska ”yttersta vänstern” såg på omvärlden (de agerade enligt principen: ”blunda för det som du inte vill se”).

Hur blev talet känt?

I slutet av sitt tal säger Chrusjtjov:

Den här frågan kan inte föras utanför partiets ramar, än mindre ut i pressen. Det är just därför vi lämnar denna rapport under en sluten kongresssession. Vi måste kunna sätta en gräns, inte låta våra fiender känna skadeglädje, inte slicka våra sår inför öppen ridå. Jag tror att alla kongressombud uppfattar detta rätt och uppskattar de vidtagna åtgärderna.

Efter kongressen fick partimedlemmarna på olika nivåer i SUKP (Sovjetunionens Kommunistiska Parti) information om Chrusjtjovs tal (på lägre nivåer fick man bara ta del av utdrag eller sammanfattningar, på högre nivåer fick man hela talet). Givetvis var det oundvikligt att det därvid uppstod ”läckor” och redan den 16 mars kunde *New York Times* publicera en sammanfattning av talet och dagen därpå gav den jugoslaviska tidningen *Borba* en mer detaljerad information om talet. I slutet av maj fick den amerikanska underrättelsetjänsten tag i det fullständiga dokumentet och publicerade det den 4 juni.

Publiceringen av talet innebar en prestigeförlust för den sovjetiska kommunismen och den kommunistiska (stalinistiska) världsrörelsen, vilket kineser och albaner senare skulle skarpt kritisera Chrusjtjov för.

Varför höll Chrusjtjov talet?

Vid mitten av 50-talet började det att bli alltmer uppenbart att det sovjetiska systemet behövde reformeras. Så länge som det gällde att bygga upp den tunga industrin, så fungerade den stalinistiska modellen, med dess kraftiga byråkratiska centralisering och detaljplanering. Men för att utveckla konsumtionsvaruindustrin och för att få till stånd en snabb teknisk utveckling, då dög inte denna modell, den var för trög och saknade flexibilitet. För att komma vidare måste man ge utrymme åt personligt ansvar och initiativ och detta krävde att man lättade på ”trycket”, så att människornas skaparkraft kunde få möjlighet att utvecklas.

Dessutom behövde den sovjetiska byråkratin få ”arbetsro”, dvs slippa att ständigt vara rädd för att utrensas på grundval av något litet misstag eller något angiveri. Att det i byråkratin fanns sådana stämningar, medförde att Chrusjtjov kunde räkna med dess stöd i sin ”avstalinisering”.⁵

Ytterligare en aspekt är att Chrusjtjov på detta sätt kunde stärka sin ställning i partitoppen, eftersom de som motsatte sig en uppgörelse med stalinismens värsta avigsidor också kunde räkna med att ligga dåligt till i partiet.

⁵ Det var givetvis inte bara Chrusjtjov som ansåg det vara nödvändigt att göra upp med delar av det stalinska arvet, utan i stort sett hela partitoppen var överens om detta. Den ”öppna” delen av 20:e partikongressen gav många bevis på detta. Exempelvis fanns inget Stalin-porträtt i kongressalen och nästan alla toppledare gjorde negativa anmärkningar om Stalin. I sin 7 timmar långa allmänna rapport nämnde Chrusjtjov bara Stalin en gång i förbigående: ”Efter Stalins död har Sovjetunions fiender spekulerat i splittring inom ledningen”. Sedan övergick Chrusjtjov till att tala om Berijas brott.

Det nya slagordet var ”kollektiv ledning”, vilket kontrasterades mot det enväldige, ”personkulten”, som rådde under Stalin. Malenkov sade att ”personkulten” medfört att det antogs godtyckliga beslut som sedan inte kunde kritiseras. Suslov menade att ”vanliga dödliga” bara hade att ”popularisera” Stalins uttalanden. Mikojan framförde en mer utförlig kritik, bl a av Stalins sista skrift *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*, vars ekonomiska idéer ifrågasattes. Historikern Anna Pankratova betonade ”personkultens” negativa konsekvenser för den partihistoriska litteraturen, där SUKP:s historia från 1938 utgjorde ett skräckexempel, osv osv. På den öppna delen av kongressen var det dock bara fråga om ganska försiktig punktkritik mot personkulten och dess uttryck. Generalangreppet mot Stalin kom i Chrusjtjovs ”hemliga tal”.

Något som Chrusjtjov däremot *inte* ville eller kunde åstadkomma, det var att göra upp i grunden med stalinismen och de sociala och politiska förhållanden som hade gjort den möjlig. Han ville reformera det stalinistiska systemet, inte rycka undan hela den grundval som han stod på. Syftet var att rädda det byråkratiska system som byggdes upp under Stalin-epoken. Därför var det *personen* Stalin (och delvis Berija⁶) som skarpt kritiserades och fick stå till svars för den ”stora terrorn”. Genom att rikta all uppmärksamhet mot ”personkulten”, som givetvis är en aspekt av problemet, men knappast är godtagbar som en förklaring av vad som skedde, ville Chrusjtjov åstadkomma att han själv och andra skulle slippa stå till svars för sin delaktighet i det hela. Därför ställdes inte, än mindre besvarades, frågor som:

- Hur kunde Stalin få sådan makt?
- Vilka var stalinismens sociala grundorsaker?
- Hur ska man förhindra att det händer igen? ...⁷

Hur kom talet till?

Genom bl a memoarer från flera inblandade, såväl från Chrusjtjov som hans viktigaste motståndare (Molotov och Kaganovitj), vet vi nu ganska mycket om hur talet kom till och hur den högsta ledningen i SUKP hanterade det hela. De olika redogörelserna stämmer ganska väl överens – den viktigaste skillnaden är att Chrusjtjov, förvånande nog, talar mer om det motstånd han mötte i högsta partiledningen (”presidiet”) än t ex Molotov, vilket tyder på att Chrusjtjov gärna vill framhålla att han genomdrev det under större motstånd än som faktiskt var fallet.

Så till själva händelseförloppet – jag följer i stort sett Chrusjtjovs redogörelse (det är den utförligaste), men ger också hänvisningar till Molotovs, när så är lämpligt.

Efter (!) utrensningen och arkebuseringen av Berija (1954) tillsattes en kommission med uppdrag att utreda Berijas ”brott”. Denna utredning ledde till att drygt 7000 personer fick upprättelse. Enligt Chrusjtjov ledde den rapporten till att man måste ställa fler frågor om ”vilka som hade blivit arresterade, vilka metoder som hade använts vid förhören och vad det funnits för skäl att arrestera dem”.⁸ Han föreslog därför en ny undersökning. Presidiemedlemmarna Vorosjilov, Molotov och Kaganovitj var inte ”särskilt entusiastiska” över förslaget, men de försökte heller inte stoppa det.

En kommission tillsattes under ledning av partiideologen Pospelov. Kommissionens levererade sin rapport kort tid före den 20:e partikongressen. Enligt Chrusjtjov innebar

⁶ NKVD-chefen Lavrentij Berija hade varit Stalins högra hand under utrensningarna från 1938, då Berija ersatte Jezjov (som råkat i onåd och senare avrättades för ”förräderi”). Efter Stalins död såg de övriga i partiledningen Berija som en mycket farlig person och de sammangaddade sig för att avlägsna honom redan några månader efter Stalins död. Enligt Chrusjtjov m fl arresterades Berija under pågående möte i SUKP:s presidium, dömdes senare (tillsammans med sina närmaste allierade) till döden i en sluten rättegång och arkebuserades.

⁷ Det är symptomatiskt att Chrusjtjov inte tar upp Moskvarättegångarna 1936-38, utan han exemplifierar med ett antal mindre kända rättegångar under perioden 1937-40. I dessa rättegångar var det inte oppositionella kommunister, utan personer som tillhörde den stalinistiska fraktionen som råkade illa ut. Det är inte så svårt att begripa varför: Moskvarättegångarna var mycket känsligare att röra vid, eftersom Chrusjtjov då skulle haft mycket svårt att låta bli att diskutera vad oppositionella som Zinovjev, Bucharin och Trotskij egentligen stod för. I sitt tal hävdade också Chrusjtjov att Stalin tjänade partiet väl tills mitten av 30-talet (dvs att Stalin gjorde rätt i att nedkämpa de olika oppositionerna på 20-talet).

De skrämmande detaljer som Chrusjtjov ger om flera av fallen är dock i sig intressanta och vi ska i kommande artiklar titta lite närmare på ett par av dem och då också komplettera med information som fåtts från annat håll, bl a från de sovjetiska arkiven och från ärkestalinisten Molotovs ”minnen”.

⁸ *Chrusjtjov minns*, sid 347. Jag ger inga fler sidohänvisningar när det gäller citat ur denna bok, se sid 348 ff. Det bokkapitel som handlar om 20:e partikongressen finns på marxistarkiv.se, se [Chrusjtjov minns den 20:e partikongressen](#).

rapportens avslöjanden en chock för ”vissa av oss”, inklusive honom själv (tillåt oss att tvivla på detta, *MF:s ann*), dock inte för Molotov och Vorosjilov, som ”var bäst informerade om Stalins repressioner”.

Vad skulle man ta sig till med rapporten? Partikongressen öppnades och Chrusjtjov höll den ”allmänna rapporten”, men utan att man beslutat hur Pospelovs rapport skulle behandlas.

Vid ett presidiummöte, som hölls under själva kongressen, föreslog Chrusjtjov att rapporten skulle redovisas på kongressen. Vorosjilov, Molotov och Kaganovitj protesterade och anförde att partiets och landets ”prestige” skulle ta skada och att även de själva skulle kunna hamna i blåsväder på den roll de spelat under Stalin-epoken. Till slut lyckades dock Chrusjtjov driva igenom sin vilja. Han förordade att rapporten skulle föredragas av Pospelov, men de övriga menade att rapporten var så viktig att den måste framföras av en presidiummedlem – och Chrusjtjov fick uppdraget.

Att ingen i slutändan motsatte sig rapporten, det bekräftas av Molotov, som säger att den debatterades i presidiet och att ”majoriteten stödde den utan reservationer”. På den direkta frågan om varför han ”höll tyst vid 20:e kongressen” svarade Molotov: ”Det var så det gick till: Jag höll tyst och gav således mitt samtycke.” Han tillägger: ”Ingen, inte ens mina motståndare, skulle anklaga mig för att jag hade varit överens med Chrusjtjov, bara att jag höll tyst, och det är ett faktum”.⁹

I sina ”minnen” framställer Chrusjtjov det som att han själv fattade beslutet att hålla den hemliga rapporten under själva kongressen. Huruvida detta är sant eller om han i själva verket redan tidigare hade planerat detta drag, som ett led i stärkandet av sin position gentemot gammelstalinisterna i ”maktstriden” i SUKP, det kan bara bli spekulationer.

Den världskommunistiska rörelsen och Chrusjtjovs tal

Den omedelbara reaktionen bland de kommunistiska partierna runt om i världen var tystnad.

En tid efter 20:e partikongressen förnekade de flesta kommunistledare runt om i världen att talet överhuvudtaget existerade. Detta gäller t ex den franske partiledaren Thorez, som mycket väl kände till talet, men det gäller även de svenska kommunisterna. Till deras försvar bör dock nämnas att ingen av dem hade varit närvarande vid den slutna sessionen under SUKP:s kongress och ingen av dem hade heller tagit del av talet på något annat sätt. Inte desto mindre är det närmast löjeväckande att t ex när *Dagens Nyheter* rapporterade om talet så slog reflexerna till omedelbart (man kunde ju ha hört sig för lite innan man reagerade) och CH Hermansson, som deltagit på kongressen, förkunnade att DN:s rapport var luredrejeri:

Propagandakampanjen i borgerlig press och radio omkring Stalins namn är vidrig och motbjudande.

Partisekreteraren Fritjof Lager, som också deltagit på kongressen, bekräftade Hermanssons påstående och tillade att det hade inte förekommit någon kritik av Stalin vid kongressen.¹⁰

Efter detta blev representanter för det svenska kommunistpartiet uppkallade till sovjetiska ambassaden, där den ryskkunnige Erik Karlsson fick läsa texten till Chrusjtjovs tal. Givetvis anpassade partiet sig snabbt och började kritisera ”personkulten”, men att man hade gjort bort sig, det råder det ingen tvivel om.

⁹ *Molotov Remembers*, sid 350-51

¹⁰ Hans Lindquist: *Men det regnar ju i Moskva!*, Natur och Kultur, Borås, 1992, sid 75. Att det inte förekommit någon Stalin-kritik på den ”öppna” delen av 20:e partikongressen är för övrigt inte sant, se not 5 ovan.

CH Hermanssons uttalande publicerades i partitidningen *Ny Dag* den 26/3 -56 (i en artikel med rubriken ”En vidrig propagandakampanj”).

Att kritiken mot Stalin mottogs med blandade känslor i de kommunistiska partierna runt om i världen är givetvis inte så underligt.

Å ena sidan hade ”avstaliniseringen” positiva effekter. De kommunistiska partierna fick större svängrum och gjorde det möjligt att reformera de stelbenta, dogmatiska och repressiva system som ärvts från Stalin-epoken – detta gäller i synnerhet för de ”socialistiska länderna” i Östeuropa.

Å andra sidan hade Stalin-kritiken negativa effekter, främst för ledarna i de kommunistiska partierna. Den innebar en prestigeförlust, både inåt och utåt, och lämnade utrymme för kritik inifrån de egna leden, dels för att partiledarna okritiskt bidragit till Stalin-personkulten, men också för den personkult som utvecklats kring ”egna” partiledare (vanligt i de ”socialistiska länderna”). Inte nog med det: Stalin-kritiken öppnade även dörren för ett ifrågasättande av det slags ”socialism” som byggts under Stalin-epoken. I flera ”socialistiska länder”, inklusive Kina och Albanien, skulle det uppträda opposition, som utnyttjade ”avstaliniseringen” på detta sätt.¹¹

Vid tiden för 20:e partikongressen och en tid därefter var det dock ingen som öppet protesterade mot Chrusjtjovs Stalin-kritik. Detta gäller alla kommunistpartier, inklusive det sovjetiska partiet, Kinas Kommunistiska Parti (KKP) och Albaniens Arbetets Parti (AAP). Senare skulle KKP och AAP häftigt angripa Chrusjtjov för hans ”hemliga tal”, men från början hälsade båda dessa partier Chrusjtjovs kritik mot ”personkulten” med tillfredsställelse, något som de senare talade tyst om eller försökte bortförklara¹². Frågan om albanernas och kinesernas ställningstaganden är dock så intressant att vi ska ta upp den i en speciell artikel.

Något som kan fastslås är att ingen av de ”seriösa” kritikerna mot Chrusjtjovs ”hemliga tal” egentligen har haft något i sak att invända i sak mot de avslöjanden som gjordes. Nej vad de kritiserat är först och främst syftet med och konsekvenserna av talet. De menar att Chrusjtjov förrådade kommunismen genom att avslöja Stalin-epokens brott – Chrusjtjov borde ha hållit tyst och inte tvättat den smutsiga byken inför världen. När kineser och albaner tog till orda och började ”försvara Stalin”, så var det därför inte avslöjandena i sak som de gick till storms mot, utan talets negativa konsekvenser (som man såg det). Försvaret av Stalin, detta gäller i synnerhet kineserna, var allmänt hållen, man framhöll det som ansågs vara Stalins förtjänster, man menade att Stalin-kritiken var ensidigt negativ osv, allt utan att gå in på detaljer.

Chrusjtjovs tal ur ett gräsrotsperspektiv

Det finns massor med vittnesbörd om hur Chrusjtjovs tal mottogs runt om i världen. Här ska vi ta upp ett intressant sådant, nämligen den tjeckoslovakiska kommunisten Alexander

¹¹ Att den franske partiledaren Thorez förnekade existensen av Chrusjtjovs tal, trots att han mycket väl kände till dess existens, menar vissa bedömare berodde på att han kände till att det i SUKP fanns motståndare till Chrusjtjov (Molotov och Kaganovitj) och att han, som den gamle stalinist han var, hoppades att denna stalinistiska opposition skulle segra i den inre partistriden i SUKP (och därmed också ta tillbaka mycket av Stalin-kritiken). Hans beteende är avslöjande som ett exempel på hur ledande kommunister (läs ”stalinister”) såg på ”sanningen”.

¹² Fyra månader efter SUKP:s 20:e partikongress höll Enver Hoxha en rapport för Arbetets partis 3:e kongress i vilken han skarpt angrep Stalin och personkulten. Se Enver Hoxha, *Report d'Activite du Comite Central du Parti du Travail d Albanie au IIIe Congress du Parti*, 25:e maj 1956, Tirana 1956, sid. 180-84.

Enver Hoxha hävdar att Mao (i Beijing 1956) skarpt kritiserade Stalin, speciellt för hans politik mot Jugoslavien och att kineserna även senare stödde Chrusjtjov, bl a 1957 i hans kamp mot den sk ”antipartigruppen”, som bestod av Molotov m fl. Se Enver Hoxha, *Reflections on China* (vol 1, Tirana 1979) sid. 85.

Se artikeln [Kina, Albanien och Sovjetunionen 1956-57](#) för mer fakta kring de albanska och kinesiska reaktionerna efter 20:e partikongressen.

Dubcek som vid tiden för 20:e partikongressen befann sig i Moskva, som ”student” vid SUKP:s Politiska högskola i Moskva (HPS):¹³

Det fanns andra viktiga signaler som förebådade en bättre tid (Dubcek syftar här på Chrusjtjovs närmande till Titos Jugoslavien m m, *MF:s anm*), men den mest fantastiska var naturligtvis det sovjetiska kommunistpartiets tjugonde kongress i februari 1956 och Chrusjtjovs hemliga avslutningstal, där han avslöjade vilka brott som begåtts under Stalins välde.

En kort tid efter min ankomst till Moskva märkte jag att den allmänna stämningen bland eleverna på HPS var mycket olik den jag lämnat bakom mig i Tjeckoslovakien. Eftersom jag bodde tillsammans med och hade accepterats av de sovjetiska eleverna talade de öppet med mig och lät mig ta del av information och skvaller från deras diskussioner vid partimötena.

Sanningen att säga var jag inte riktigt förberedd för en del av det de berättade, och jag blev skakad när de helt frankt förklarade att Stalin varit en mördare. Jag skulle få flera andra chocker, men den här kom alltför plötsligt och var alltför betydelsefull – den man som i så många år framställt sig själv som en symbol för allt det jag ville tro på. Nu kunde jag inte längre särskilja Stalin från allt det onda och inte längre tro att han inte hade vetat något. Nu föreföll det som om det var han som var orsaken till allt lidande.

Den viktigaste källan till dessa avslöjanden var de fångar som nu började komma tillbaka en masse från Gulag-lägren. Deras berättelser spreds snabbt. Det blev alltmer uppenbart att alla var oskyldiga, vilket innebar att alla de andra miljonerna, de som inte kunde återvända, de vilkas gravar fanns utspridda runtom i landet, också hade varit oskyldiga. Bland dem fanns de mest kända offren för 30-talets stora utrensningar, den tid jag mindes så tydligt. Det var skrämmande att få veta det.

De flesta andra utländska elever var tydligen avskärmade från den här oron till långt efter den tjugonde kongressen. Jag måste erkänna att jag tvekade att berätta för dem det jag hade fått höra av mina ryska vänner. Ända sedan ungdomen har jag gärna funderat noga innan jag har företagit mig något eller bestämt mig för något och det här var inget undantag. Jag behövde tid på mig för att kunna smälta denna flod av nedslående nyheter, skilja på människor och idéer och på gott och ont.

Mina ryska vänner fick höra talas om Chrusjtjovs hemliga tal ungefär fjorton dagar efter det att det hade hållits. En representant för centralkommittén kom till skolan och läste upp utdrag ur talet vid deras partimöte. Inget skriftligt material delades ut. Det var ett strikt konfidentiellt tillkännagivande inom partiet och vi utländska elever på HPS fick inte veta någonting – vare sig då eller senare. Jag fick mycket snart kännedom om talet och om många andra detaljer som bekräftade de rykten som gått i flera månader. Men det var fortfarande den officiella sanningen som hade den största betydelsen.

Bland mina ryska vänner var Chrusjtjov dagens hjälte. Det ryktades att han hade vågat hålla talet inför delegaterna trots protester från majoriteten av ledarna, som ju hade deltagit i massförtrycket. 1957 konspirerade de mot Chrusjtjov och försökte störta honom, men han var slugare och vann kampen mot Molotov, Kaganovitj och de övriga.

Hela denna utveckling ledde till en sådan genomgripande förändring av det politiska klimatet i Sovjetunionen att den nästan inte kan beskrivas. Från den tiden minns jag den ryska filmen Tövädret. Det blåste sannerligen vårvindar, det töade överallt i Moskva och alla kände det. Jag var överväldigad av de här händelserna och eftersom min vistelse i Moskva gick mot sitt slut funderade jag allt mer på situationen där hemma. Jag minns att jag klagade på de fåtaliga hemresorna hos en funktionär på personalavdelningen inom det tjeckoslovakiska kommunistpartiets centralkommitté i Prag vid slutet av en permission. Hon svarade: ”Vi kunde minsann inte åka hem från de tyska koncentrationslägren och hälsa på!” Jag kunde inte låta bli att säga: ”Men vi sitter inte i koncentrationsläger, kamrat. Vi går i skolan.” Hon reagerade inte ens på det.

Den episoden kan kanske visa hur långsamt tövädret tog sig in i Tjeckoslovakien.

¹³ Ur Alexander Dubcek, *En självbiografi*, Wahlström & Wifstrand, 1993, sid 96-98. På ryska hette partiskolan *Vyssjaja Partijnaja Sjkola*, vilket betyder Högsta partiskolan.

Dokumentbilaga: SUKP:s historia om 20:e partikongressen

1962 publicerades *Sovjetunionens kommunistiska partis historia*, som utarbetats under ledning av ”ledamoten av Sovjetunionens vetenskapsakademi” B. N. Ponomarjov. Denna partihistoria, var bl a tänkt som en ersättning för *SUKP(b):s historia* från 1938. Nedan följer avsnittet som rör behandlingen av ”personkulten” på 20:e partikongressen 1956.¹⁴

En viktig plats i 20:e kongressens arbete intog frågan om övervinnandet av den för marxismen-leninismen främmande personkulten och dess följder. Kongressen godkände det stora arbete, som centralkommittén utfört för att återupprätta de leninistiska normerna för partilivet och utveckla demokratin inom partiet. De med stalinkulten förknippade felen utsattes för principiell kritik av kongressen, som skisserade åtgärder vilka säkerställde att dess följder helt övervanns.

I kritiken av personkulten vägledde partiet av marxismen-leninismens kända teser om folkmassornas, partiets och personlighetens roll i historien och om att personkult kring en politisk ledare är otillåtlig, hur stora förtjänster denne än har.

Partiet visste, att fienderna i sovjetfientliga syften skulle söka utnyttja en öppen kritik av de fel som begåtts i samband med personkulten. Men det tog detta steg av principiella skäl och i det kommunistiska uppbyggets intresse. Partiet gick ut ifrån, att även om denna kritik skulle medföra vissa temporära svårigheter, kommer den utan tvivel att ge positiva resultat i folkets intresse och för arbetarklassens slutmål. Att gå till aktion mot personkulten var nödvändigt framför allt för att skapa fasta garantier, så att *sådana företeelser aldrig mer skall uppstå i partiet och landet*, att partiet skall ledas på grundval av kollektivitetsprincipen, av en riktig, marxistisk-leninistisk politik och med aktivt skapande deltagande av de arbetande miljonerna. Kritiken av personkulten hade stor betydelse för partiets ytterligare stärkande, för marxismen-leninismens skapande utveckling och den socialistiska demokratins utbyggande samt för hela den kommunistiska världsrörelsen.

I kongressens beslut och i CK:s resolution den 30 juni 1956 ”Om övervinnandet av personkulten och dess följder”¹⁵ gav partiet ett klart svar på frågorna om personkultens orsaker, dess yttringars karaktär och dess följder.

Stalinkulten uppkom under bestämda konkreta historiska förhållanden. I ett relativt efterblivet agrarland, ruinerat av imperialistiska krig och inbördeskrig och inringat från alla håll av fientliga kapitalistiska stater, i ett land som ständigt var utsatt för yttre krigshot, var det socialistiska uppbygget förbundet med otroliga svårigheter. Det komplicerade in- och utrikespolitiska läget krävde en järnhård disciplin, ständigt ökad vaksamhet och strikt centraliserad ledning. Till följd av de imperialistiska staternas förbittrade attacker nödgades sovjetsamhället tillgripa vissa temporära begränsningar av demokratin. Dessa begränsningar eliminerades allt eftersom sovjetstaten stärktes och de demokratiska och socialistiska krafterna i hela världen utvecklades. Socialismens seger i Sovjetunionen var en världshistorisk bragd av sovjetfolket under det kommunistiska partiets ledning.

Tillsammans med andra ledare för partiet och sovjetstaten kämpade Stalin som generalsekreterare i partiets CK under dessa år aktivt för att omsätta Lenins lära i det levande livet. Hans verksamhet var förbunden med de stora socialistiska omdaningarna i Sovjetunionen. Som framstående teoretiker och organisatör ledde han kampen mot trotskisterna, högeropportunisterna, de borgerliga nationalisterna och mot den kapitalistiska omgivningens stämplingar. Stalin hade stora förtjänster inte bara i socialismens seger i SSSR utan också i den internationella kommunistiska rörelsen och frihetskampen. Fullt naturligt gjorde detta, att han fick stor auktoritet och popularitet. Men med tiden började man tillskriva honom alla segrar, som sovjetlandet vann under partiets ledning. Successivt uppstod stalinkulten.

Till personkultens utveckling bidrog i hög grad vissa negativa personliga drag hos Stalin, vilka Lenin hade påpekat. Kommunistiska partiets och sovjetfolkets framsteg samt lovprisandet av honom steg Stalin åt huvudet. Omåttligt överskattande sin roll och sina förtjänster, började han tro

¹⁴ *Sovjetunionens kommunistiska partis historia*, Arbetarkultur 1962, sid. 708-710

¹⁵ Resolution finns i sin helhet på marxistarkiv.se, se: [Om övervinnandet av personkulten och dess följder](#)

på sin egen ofelbarhet och uppmuntra prisandet av sin egen person. Ord och handling började i allt högre grad gå isär hos honom. Personkulten tillfogade partiets och statens ledning särskilt allvarlig skada under Stalins sista levnadsår.

De fel och brister, som personkulten framkallade, bromsade sovjetsamhällets utveckling, tillfogade det stor skada och hindrade utvecklingen av massornas skapande initiativ. Men trots vad socialismens fiender lögnaktigt påstår, kunde de inte förändra och förändrade inte sovjetsystemets djupt demokratiska, i sanning folkliga karaktär. Partiets politik var riktig och uttryckte folkens intressen.

Syftet med partiets kritik av personkulten var att avskaffa dess skadliga följder och därmed stärka socialismens positioner men inte att helt och hållet förneka Stalins positiva roll i partiets och landets liv. Under ledning av det kommunistiska partiet och dess CK, vari Stalin var en förgrundsgestalt, uppnådde Sovjetunionen världshistoriska framsteg. Stalin har gjort mycket gagnariskt för sovjetlandet, för SUKP och för hela den internationella arbetarrörelsen. Chrusjtjov sade: ”I kamrat Stalins verksamhet ser vi två sidor: den positiva, som vi stöder och uppskattar högt, och den negativa, som vi kritiserar, fördömer och förkastar ... Vårt parti, vi alla fördömer beslutsamt Stalin för de grova fel och snedvridningar, som tillfogat partiet och folket allvarlig skada” (Pravda, 28/8 1957).

Lästips

Efter att Chrusjtjov förlorat makten till Brezjnev (1964) gjordes det försök att ”återupprätta” Stalin. Om detta handlar artiklarna [Om två nya försök att rehabilitera Stalin](#) och [Öppet brev till SUKP:s centralkommitté](#), skrivna av de ryska historikerna Medvedev resp Petrovskij.

Artikeln [Ur Stalin-epokens annaler](#) (av undertecknad) tar upp två ”trådar” i Chrusjtjovs tal: Dels diskuteras frågan vem som egentligen författade den ryktbara *SUKP(b):s historia* från 1938, dels tittar vi lite närmare på Stalins relationer till de övriga partiledarna under hans sina sista år och då främst relationerna till hans gamle vapendragare Molotov.

[Förord till boken 1937: Stalins år av terror](#) av den ryske historikern Vadim Z Rogovin behandlar 20:e partikongressen, dess orsaker och konsekvenser i ett litet större historiskt perspektiv.

[Upprördhet i SUKP efter Chrusjtjovs hemliga tal -56](#) tar upp exempel på de diskussioner som följde i kölvattnet på ”avstaliniseringen” bland historiker och militärer.

Artikeln [Chrusjtjovs väg till makten](#) behandlar utvecklingen efter Stalins död fram till dess Chrusjtjov lyckats utmanövrera sina motståndare i SUKP:s högsta ledning.

Martin Fahlgren

(Artikeln senast uppdaterad 27 augusti 2007)